

Kielemme käytäntö.

Helähdys vai heläys, helähdyttää vai heläyttää?

Kielessämme on runsaasti vartaloltaan kolmitavuisia verbejä, joiden paradigmassa toisen ja kolmannen tavun rajalla *ht* vaihtelee *hd*:n kanssa. Valtaryhmänä ovat deverbaaliset *-hta-*, *-ähtä-* johtimiset momentaaniverbit (esim. *haukahtaa*, *helähtää*, *katsahtaa*, *tärähtää*, *äännähtää*), mutta niiden rinnalla esiintyy muitakin muotoryhmiä: deverbaalisia *-u-*, *-y-* johtimisia refleksiivi-, translatiivi- tai passiiviverbejä (esim. *havahtua*, *pysähtyä*, *seisahtua*), pieninä ryhminä deverbaalisia *-htu-*, *-hty-* johtimisia translatiiviverbejä (esim. *menehtyä*, *tukehtua*, *tyrehtyä*), denominaalisia *-(h)tu-*, *-(h)ty-* johtimisia translatiiviverbejä (esim. *erehtyä*, *homehtua*, *ilahtua*, *perehtyä*) sekä eräitä johdoltaan epäselviä verbejä (*armahtaa*, *tapahtua*, *vapahtaa*). Eri murteiden erilaisen edustuksen vuoksi kaikkien näiden tyyppiryhmien johdannaisissa yleiskielenkin käytäntö on useimmissa tapauksissa hyvinkin vakiintumaton sikäli, että *hd*:llisten johdannaisten rinnalla esiintyy itämurteiden edustukseen perustuvia *hd*:ttömiä ja monta kertaa (vieläpä samasta sanasta) lisäksi *h*:llisiä muotoja. Tärkeimmät tässä suhteessa kysymyksen tulevat johdannaistyyppit ovat *-us*: *-ukse-*, *-ys*: *-ykse-* johtimiset teonnimet ja *-utta-*, *-yttä-* johtimiset kausatiiviverbit (sekä jälkimmäisistä edelleen johdetut teonnimet ja frekventatiiviverbit). Huolellinen ja sääntöjä etsivä »ainoiaan oikeaan muotoon» pyrkivä kirjoittaja saattaa joutua ymmälle havaitessaan esikuvanaan pitämiensä kielenkäyttäjien tekstistä toisaalta esim. teonnimet *erēhdys*, *hengāhdys*, *pysāhdys*, *armāhdus*, *rājāhdys*, *tuulāhdus*, *āännāhdys*, toisaalta esim. teonnimet *henkāys*, *katsaus*, *loraus*, *pamaus*, *rāpäys*, tai huomattessaan ehkäpä saman teoksen sivuilta kolmikon

karahduttaa, *karahuttaa*, *karauttaa*. Hyvällä syyllä hän joutuu kysymään, mikä asu yleensä ja kussakin tapauksessa erikseen on »oikea», mikä »väärä».

Sanakirjoissa ja huolitellussa kielenkäytössä on yleensä pyritty suosimaan *hd*:llisiä asuja; kantaverbiä lähtökohdanaan pitäen ne epäilemättä ovat säännömukaisempia ja »oikeampia» kuin usein murteellisasuisiksi leimatut *hd*:ttömät. Edellisten asemaa on kuitenkin murteiden vaikutuksen ohella ollut horjuttamassa etenkin supistumaverbeistä johtuneiden teonnimien ja kausatiivi- ja faktitiiviverbien analogia (esim. *hakkaus*, *kuvaus*, *niittäus*, *soimaus*; huomauttaa, *lakkauttaa*, *palauttaa*; huomattakoon, että eräillä supistumaverbeilläkin on selvästi momentaaninen merkitys, esim. *loikata*, *napata*, *siepata*). Viime aikoina on muutaman kerran julkisestikin lausuttu mielipide, että *hd*:n yleistämisessä on menty liiallisuuksiin (esim. J. J. Mikkola v. 1938 Uuden Suomen 195. n:ossa ja v. 1945 Suomalaisen Suomen 3. n:ossa). Olen Nykysuomen sanakirjan lipuston perusteella yrittänyt ottaa selvää, mikä nykyisen elävän käytännön kanta tässä suhteessa on. (Luultavasti NS:nkaan kokoelmat eivät anna kysymyksestä aivan tasapuolista kuvaa, koska sanaston poimijat lienevät usein kiinnittäneet huomionsa harvinaiseen tai poikkeukselliseen muotoon ja tavallinen on jäänyt vähemmälle huomiolle, niin että saattaa esiintyä lukumäärän epäsuhdetta harvinaisemman hyväksi.) Aineksen poiminnassa on käytetty Canelinin Kieliopasta (4. painos 1931) ja teosta Finska språket (1932), Perret'n ja Nurmelan Suomalais-ranskalaista sanakirjaa (1944), Hakulisen teosta Suomen kielen rakenne ja kehitys I (1941) sekä

Nykysuomen sanakirjan käsikirjoituksen ollessa alkuaikainen ja lipustoa; yleisyyttä ja merkitystä on tarkasteltu Nykysuomen sanakirjan lipustosta. Täydellisyysvuoksi on otettu lukuun kaikki havaitut esiintymät, vaikka eräät niiden edustamat (varsinkin deskriptiiviset) sanat ovatkin harvinaisia tai muutamissa tapauksissa murteellisiaakin eivätkä esim. tule esiintymään hakusanoina Nykysuomen sanakirjassa.

Tarkastelussa rajoitetaan toisaalta -us: -ukse-, -ys: -ykse-johtimisiin teonnimiin, toisaalta -utta-, -yttä-johtimisiin kausatiiviverbeihin ja käsitellään niitä eri ryhmänä. Alussa mainitut kantaverbien ryhmät otetaan huomioon sikäli, että käsitellään toisistaan erillään toisaalta johdannaiset, joiden kantaverbin kolmannessa tavussa on *u*, *y* (joskus *i*), toisaalta johdannaiset, joiden kantaverbin (enimmäkseen deverbaalisia momentaaniverbejä) kolmannessa tavussa on *a*, *ä*; mitä alkuperää näiden ryhmien kantaverbit puolestaan ovat, on jätetty huomioon ottamatta, koska sillä seikalla ei edelleen johdannaisten asun kannalta näytä olevan merkitystä.

I. Teonnimet.

1. Kantaverbin kolmannessa tavussa *u*, *y*.

Yksinomaan hd:llinen asu esiintyy 12 tapauksessa, yleisempi se on 5 tapauksessa, hd:tön asu on yleisempi sanassa *seisaus* (hd:ttömien ja hd:llisten esiintymänsuhde 55—26) ja murteellisessa *uneus*-sanassa, yksinomaan hd:ttömänä esiintyy *tapaus* (mikäli sitä ei ole pidettävä tavata-verbin johdannaisena).

Ryhmässä lienee hd:llinen asu katsottava niin vakiintuneeksi, että toisenlaista tuskin voi pitää kirjakielen kuuluvana. Kirjoitettakoon siis esim. *erehdys*, *hairahdus*, *lähähdyksissä*, *menehdyksissä*, *pysähdys*, *tukehdyksissä*, *tulehdus*, *ummehdus*, *unohdus*. Poikkeuksina

ovat kuitenkin *seisaus* (jonka kantaverbinä voi olla myös *seisahtaa*) ja *tapaus*.

2. Kantaverbin kolmannessa tavussa *a*, *ä*.

Tähän ryhmään kuuluvia teonnimiä on osunut silmiini yhteensä 345. Niistä 101 esiintyy yksinomaan hd:llisenä, yleisempi hd:llinen asu on 89 tapauksessa, lukumäärältään tasaveroisia hd:llinen ja hd:tön edustus ovat 29 tapauksessa, hd:tön asu on yleisempi 77 tapauksessa ja yksinomainen 49 tapauksessa.

Poikkeuksetta tai edes harvoin poikkeuksellisesti yhdenmukaisuuteen pääsemistä tässä ryhmässä tuskin voi ajatella. Kumpakaan asua ei ainakaan kauttaaltaan voine asettaa ehdottomasti etusijaan, koska monissa tapauksissa voi puhua suoranaisesta vakiintuneisuudesta suuntaan tai toiseen (ajateltakoon toisaalta esim. sanoja *ailahdus*, *armahdus*, *haukahdus*, *huudahdus*, *häilähdys*, *kömmähdys*, *laulahdus*, *levähdys*, *naurahdus*, *nyrjähdys*, *parahdus*, *romahdus*, *räjähdys*, *tuulahdus*, *vapahdus*, *vilahdus*, *värähdys*, toisaalta esim. sanoja *hisaus*, *hiiskaus*, *katsaus*, *kulaus*, *leiskaus*, *letkaus*, *liraus*, *loraus*, *läimäys*, *läiskäys*, *maiskaus*, *pamaus*, *paukaus*, *räpäys*, *sutkaus*, *vilaus*). Kun lisäksi kaikissa tapauksissa ei ole selvää, onko hd:tön muoto katsottava -ahta-, -ähtä-vartalolaisen momentaaniverbin vai ainakin murteissa esiintyvän vastaavamerkityksisen supistumaverbin johdannaiseksi, lienee hd:llisyyden yleistämiseen suhtauduttava johto-opinkin kannalta ainakin varauksin. Punnittavaksi jää näin ollen vain, kumpaa tyyppiä yleiskielessä yleensä on pidettävä suositeltavampana silloin, kun molemmat jossakin yksityistapauksessa näyttävät yhtä hyviltä. Tällöin on nähdäkseni ratkaisevina tekijöinä otettava huomioon kummankin tyyppisten sanojen yhteislukumäärä ja käytön yleisyys. Jos esitetyistä eri edustustapojen yleisyyttä ilmaisevista lukumääristä jättää pois tapaukset, joissa

kumpaankin tyyppiin kuuluvat edustustavat ovat lukumäärältään tasaveroiset, jää hd:llisyyden ja hd:ttömyyden suhteeksi 190—126. Ero nousisi vielä paljon suuremmaksi, jos se laskettaisiin vertaamalla toisiinsa kumpaakin tyyppiä edustavien NS:n sanalippujen yhteislukumäärää (hd:llisiä muotoja edustavat poiminnot ovat näet keskimäärin huomattavasti runsaammat kuin hd:ttömiä); tällöin suhde kuvastaisi myös kummankin tyyppisten sanojen käytön yleisyyttä. On helppo havaita vaa'an painuvan aika selvästi hd:llisyyden hyväksi. Vaikeampaa on sen sijaan ratkaista, milloin hd:llisen asemesta tai rinnalla olisi käytettävä tai voisi käyttää hd:töntä asua. Esitän seuraavassa siitä vain muutaman toteavan havainnon.

Muutamissa tapauksissa käytäntö on johtanut siihen, että sanalla hd:llisenä on kokonaan tai osittain toinen merkitys kuin hd:tömänä. Näin on laita esim. seuraavien sanojen: *ammahdus* (< ammahtaa < ammu) — *ampaus* (< ammahtaa < ampuu); *hengähdys* usein = levähdys (siten myös *hengähdysaika*, -hetki, -tauko) — *henkäys* = henkäisy (vrt. *henkäistä*; siten *henkäysaluke*, -lopuke, -painallus, -äänne; samoin tuulen *henkäys*); *keikahdus* (esim. voimisteluterminä) — *keikaus* (usein varsinkin kuvallisessa merkityksessä, siten esim. valtiokiekaus); *kohahdus* (äänestä: tuulen innostuksen k.) — *koha* (= ed., mutta lisäksi < kohahtaa < kohota, esim. olkapäiden k.); *tuoksahtus* (esim. ruusun t.) — *tuoksaus* (tuossa tuoksauksessa).

Ääntä kuvaavat teonnimet esiintyvät pelkästään ääntä merkitsevinä enimmäkseen hd:llisinä: kuuluu *helähdys*, *hironahdus*, *hymähdys*, *jyrähdys*, *jysähdys*, *kalahdus*, *kalskahdus*, *kilahdus*, *kolahdus*, *kopsahdus*, *kumahdus*, *molskahdus*, *murahdus*, *napsahdus*, *narahdus*, *risahdus*, *räsähdys*, *törähdys*, *ulvahdus*, *yskähdys*, *älähdys*; poikkeuksiakin on: *kiekaus*, *pamaus*, *paukaus* (vrt. *laukaus*), *ryskäys*,

voihkaus. Milloin kuitenkin sellaisella teonnimellä on esim. ääntä aiheuttavan iskun tai jollakin muulla tavalla täsmällisestä loitontunut, varsinkin kuvallinen merkitys, se sangen usein esiintyy hd:tömänä. Niinpä *kolahdus*-asua edustavista 31 esiintymästä ääntä kuvaavia on 9, *iskua* 12, *kuvallisia* 14, *kolaus*-asusta vastaavat luvut ovat 3, 16 ja 52 (erikseen yhteydessä »kohtalon kovat kolaukset»). Edelleen esiintyy hd:tömiä asuja seuraavanlaisissa yhteyksissä: saada, antaa jklle *kajaus*, *kalaus*, *kopsaus*, *kumaus*, *läimäys*, *läiskäys*, *läjäys*, *rapsaus* (myös kuvallisesti, esim. sai aika rapauksen *käräjissä*); oli se aika *rysäys*; yhdessä *humauksessa*. Muulloinkin hd:tön muoto näyttää, joskus muissa tapauksissa esiintyvän hd:llisen rinnalla, vakiintuneen ainakin määräyhteyksiin, esim. Ei hiiren *hisaustakaan*. Ei kuulunut *hiiskaustakaan*. Tuli ja *leimaus!* Saada *aivotärähdys* — Antoi miehelle aika *täräyksen*. Otetaanpa pieni *täräys*, *napaus*. *Sävähdys* kulki hänen lävitseen — Jk antaa hyvän *säväyksen*. Teki pitkän *leiskauksen* 'hypyn'. Antaa *näpsäys*, *näpäys*. *Hujaus* vain, ja perillä oltiin. Yhdessä *hurauksessa*, *viuhauksessa*. Piiskan *letkahdus* t. *letkaus* — Sanoa *letkaus*. Oli se *sätkäys*. Päässä tuntui aika *kihaus*. Näin hänestä vain *vilauksen*. hd:töminä esiintyvät edelleen mm. eräät sellaiset teonnimet, jotka ovat saaneet konkreettisen, varsinkin teon tulosta ilmaisevan merkityksen, esim. ottaa *kulaus*; kaa-taa *loraus*; pieni *liraus*. Voidaan kyllä sanoa, että jonkin huomaa jo ensi tai pikaisella *katsahduksella*, vaikka tavallisempaa lienee huomata jotakin ensi *katsauksella*; melkein poikkeuksetta kuitenkin luodaan *katsaus* johonkin ja samoin puhutaan vain elokuva-, kirjallisuus-, markkina-, muoti-, jälki-, viikko-, yleiskatsauksesta.

Muutamissa tapauksissa saatettaisiin joutua ääntämisen tai ymmärtämisen kannalta mahdottomaan tai vaikeasel-

koiseen muotoon, jos hd:llisen muodon tilalle asetettaisiin hd:tön tai (tosin harvemmin) päinvastoin. Voi havaita, että esim. teonnimet, joiden ensimmäisen ja toisen tavun rajalla on geminaatta, esiintyvät yhtä poikkeusta lukuunottamatta hd:llisinä: *kimmahdus, käännähdys, kömmähdys, lennähdys, onnahdus, pöllähdys, soinnahdus, äännähdys* ym. Mahdottoimaan muotoon jouduttaisiin, jos esim. *huoahdus, huudahdus, suutahdus* olisivat toisenasuisia; vaikeita ymmärtää hd:ttöminä olisivat samoin ehkä *armahdus* (vrt. armaus), *laulahdus, lausahdus, levähdys, vavahdus, vivahdus*. Oudolta tuntuisi hd:llisenä ainakin *voihkaus* (joka tosin saattaa olla myös supistumaverbin johdannainen).

On nähdäkseni liian monta seikkaa, jotka tekevät mahdottomaksi hd:n ehdottoman yleistämisen (viitattakoon tässä aikaisemmin mainitun supistumaverbien analogian lisäksi myös sellaisiin teonimiin kuin laukaus, nielaus, siekaus, löytäys, vilkaus, joiden rinnalla on -aise-, -äise-vartaloinen verbi). Kaikkea tapauksia koskevaa yleisohjetta tämän ryhmän kohdalta tuskin näin ollen voitaneen antaa, ja tokkopa riidattomaan sääntöön voitaisiin päästä monen yksityistapauksenkaan kohdalla. Tarkasta luokittamisesta tai rajojen vetämisestä lienee luovuttava; jos sellainen teoriassa olisikin mahdollista, elävä käytäntö varmasti tieteen tai tahtomattaan joutuisi teorioiduista tai pakolla annetuista ohjeista poikkeamaan. Olisi sitä paitsi kielen köyhdyttämistä, jos siltä riistettäisiin mahdollisuus eriasuisin muodoin ilmaista eri vivahteita, milloin se on tarpeellista. Kysymys siitä, kumpi asu kulloinkin on oleva etusijainen, täytynee monen sanan kohdalta jättää kunkin kielenkäyttäjän kielitajun ja harkinnan varaan. Normaalkielessä olisi kuitenkin mieluummin käytettävä hd:llisiä muotoja, ainakin milloin teonnimen ja kanta-verbin yhteys on kiinteä tai milloin ei

ole erikoista syytä (asun vakiintuneisuutta, väärin ymmärtämisen mahdollisuutta tms.) käyttää toisenlaisia. hd:ttömienkään esiintymistä, ehkäpä joskus tavallisuudesta poikkeavasti, ei kuitenkaan pitäisi oudoksua.

II. Kausatiiviverbit.

1. Kantaverbin kolmannessa tavussa *u, y* (joskus *i*).

hd:llinen asu on yksinomainen tai tavallisin 12 tapauksessa, hd:llinen ja hd:tön ovat tasaveroisia 2 tapauksessa, hd:tön asu tavallisin 5 tapauksessa (niiden joukossa verbit *pysäyttää* ja *seisauttaa*), h:llinen asu tavallisin 4 tapauksessa (etenkin verbeissä *eläh(d)yttää* ja *iläh(d)uttaa*).

Samoin kuin vastaavissa teonnimissä asettaisin tähän ryhmään kuuluvissa verbeissäkin hd:llisen asun yleensä etusijaan. Olisi siis kirjoitettava *elähdyttää, erehdyttää, hairahduttaa, havahduttaa, ilahduttaa, menehdyttää, perehdyttää, rokahduttaa, tervehdyttää* jne. Poikkeuksina olisivat kuitenkin *pysäyttää* ja *seisauttaa*, joissa hd:tön asu sanalippujen perusteella on huomattavasti yleisempi kuin hd:llinen (suhde edellisen kohdalla 56—35, jälkimmäisen 51—10; kantaverbeinä voivat sitä paitsi olla myös *pysähtää* ja *seisahtaa*). Tyyppinä harvinaisehko h:llinen väliaste voi tietenkin esiintyä hd:llisen rinnakkaisasuna (lähinnä tapauksissa *elähyttää, ilahuttaa, pakahuttaa, tukahuttaa, tukehuttaa*) es m. runokielessä ja muulloinkin tyylyisistä.

2. Kantaverbin kolmannessa tavussa *a, ä*.

Läpikäymästäni aineistosta olen löytänyt kaikkiaan 306 tähän ryhmään kuuluvaa kausatiiviverbiä. hd:llinen asu (esim. *helähdyttää*) on etualalla 19 tapauksessa, h:llinen (*helähyttää*) 28:ssa; hd:tön (*heläyttää*) on toisia yleisempi 133 tapauksessa ja yksinomainen 119 tapauksessa, etualalla siis yhteensä 252

tapauksessa. Lipuston todistusarvoa tuskin sopii paljoakaan epäillä, varsinkin kun ottaa huomioon, että aineisto on suurimmaksi osaksi poimittu tekstistä, johon kielentarkastajilla on ollut tilaisuus tehdä korjauksensa, useimmissa tapauksissa kai *hd:n* hyväksi. Käytäntö on niin vahvasti *hd:ttömyyden* kannalla, että saattaisi olla potkimista tutkainta vastaan, jos sanakirjat ja kielenoppaat edelleen suosisivat enimmäkseen *hd:llisiä* asuja. *hd:ttömyyden* kannalle asettuessa kylläkin jouduttaisiin siihen, että samasta kantaverbistä johtuva teonnimi (esim. *heilahdus*) ja kausatiiviverbi (*heilauttaa*) tulisivat vartaloitaan erilaisiksi ja että momentaaniverbeistä (esim. *välähtää*) johtuvien kausatiiviverbien (*väläyttää*) ja supistumaverbeistä (esim. *palata*, *hakata*) johtuvien kausatiivi- ja faktitiiviverbien (*palauttaa*, *hakkauttaa*) äänne-ero häviäisi. Edellisestä seikasta aiheutuva epäjohtonmukaisuutta voidaan mielestäni kuitenkin puolustaa sillä, että verbin ja teonnimen yhteys on useimmiten kiinteämpi kuin verbin ja sen verbijohdannaisen, jälkimmäisen aiheuttamaa samanasuisuutta sillä, että tahallisen äänne-eron ylläpitäminen saattaisi ainakin muutamissa tapauksissa käydä vaikeaksikin; tavalliselle kirjoittajalle ei näet aina liene ilman muuta selvää, onko kysymyksessä *-ahta-*, *-ähtä-* vartaloisen momentaaniverbin vai supistumaverbin johdannainen (esim. *napauttaa*: *napata*, *näpäyttää*: *näpätä*). Lisäksi on varsin monista tähän ryhmään kuuluvista verbeistä olemassa edelleenjoh-

dannaisia (teonnimiä ja varsinkin frekventatiiviverbejä), joissa *hd:tön* asu yleensä tuntuu luontevammalta kuin *hd:llinen* (verrattakoon toisiinsa esim. asuja *heilautus* ~ *heilahdutus*, *räjäytys* ~ *räjähdytys*, *jyräytellä* ~ *jyrähdytellä*, *napautella* ~ *napahdutella*, *täräytellä* ~ *tärähdytellä*). Muutamia poikkeuksia olisi silti tehtävä, eräissä tapauksissa selvyys-, eräissä esim. tyylisistä. Niinpä kirjoittaisin puolestani esim. *ailahduttaa*, *hengähdyttää*, *kammahduttaa*, *kimmahduttaa*, *levähdyttää* (esim. l. hevosta kynnon välillä; sen sijaan *leväyttää* sateenvarjo aukki), *parahduttaa*, *pilkahduttaa*, *romahduttaa* (esim. r. suunnitelmat, valta, mutta esim. heittää *romauttaa*), *sykähdyttää*, *valahduttaa*, *vavahduttaa*, *vivahduttaa*, *välkähdyttää* (vrt. kuitenkin *väläyttää*). Varsinkin puhekielessä tavalliset *h:lliset* muodot puolustavat edelleen paikkaansa etenkin runokielen omaisuutena ja muulloinkin tyylisistä; asiaproosassa niiden paikka tuskin enää on.

Kootakseni lopuksi lyhyesti yhteen sen, mitä edellä olen sanonut, esitän seuraavan:

Milloin kantaverbin kolmannessa tavussa on *u*, *y* (joskus *i*), sekä teonnimi että kausatiiviverbi olisi edellä mainituin poikkeuksin (*seisaus*, *tapaus*, *seisauttaa*, *pysäyttää*) kirjoitettava *hd:llisenä*.

Milloin taas kantaverbin kolmannessa tavussa on *a*, *ä*, teonnimien asu olisi yleensä, mutta ei poikkeuksetta, *hd:llinen*, kausatiiviverbien yleensä, verraten harvoin poikkeuksin, *hd:tön*.

Arvo Keinonen.